

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β' | 1492 - 1750

Περίοδος εγκατάστασης Σεφαραδιτών, Χρυσή Εποχή, Περίοδος παρακμής και του κινήματος των Σαββαταίων

Το έτος 1492 αποτελεί ορόσημο στην ιστορία των Εβραίων γενικά και στην ιστορία της Θεσσαλονίκης ειδικότερα. Οι βασιλείς της Ισπανίας Φερδινάνδος και Ισαβέλλα υπογράφουν το διάταγμα της εξορίας των Εβραίων από τα βασίλειά τους. (Βλ.: Διάταγμα Γρανάδας). Οι εξόριστοι Εβραίοι διασκορπίστηκαν στην Πορτογαλία, τη βόρεια Αφρική, την Ιταλία, τη Γαλλία ενώ ένα μεγάλο μέρος τους εγκαταστάθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και κυρίως στη Θεσσαλονίκη. Οι Εβραίοι αυτοί αποκαλούνται μέχρι σήμερα Σεφαραδίτες*, από τη λέξη Σεφαράδ που σημαίνει Ισπανία στα εβραϊκά. Ο σουλτάνος Βαγιαζήτ ο Β' διευκόλυνε την εγκατάστασή τους επιτρέποντάς τους μία σχετική αυτονομία, τουλάχιστον θρησκευτική και οικονομική. Αρχικά ακόμη και η επιβολή των φόρων στις εβραϊκές κοινότητες ήταν πιο ευνοϊκή απ' ό,τι σε προηγούμενα χρόνια.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης αναπτύχθηκε γρήγορα σε όλους τους κλάδους του εμπορίου και της βιοτεχνίας. Χαρακτηριστικό της γρήγορης άνθισης της βιοτεχνίας αλλά και της συνέχισης της πολιτιστικής κληρονομιάς που είχαν από την Ισπανία και την Πορτογαλία είναι ότι ήδη από το 1512 ιδρύθηκε το πρώτο τυπογραφείο στη Θεσσαλονίκη. Στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα συνεχίζουν να έρχονται Σεφαραδίτες αλλά και οι επονομαζόμενοι *Conversos* ή *Marranos*. (Βλ. λήμμα: 1545 *Usque*). Αυτοί ήταν Εβραίοι της Ισπανίας ή της Πορτογαλίας που προτίμησαν να αλλάξουν θρησκεία παρά να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Συνέχισαν όμως να ακολουθούν κρυφά τις επιταγές του ιουδαϊσμού ώσπου, όταν η Ιερά Εξέταση εντόπιζε έναν από αυτούς, εξόριζε τον ίδιο και την οικογένειά του. Η άφιξη αυτών των οικογενειών στη Θεσσαλονίκη δημιούργησε διάφορες θρησκευτικές και κοινωνικές διενέξεις κυρίως επειδή οι παλιότεροι θεωρούσαν τους νεοφερμένους ως αποστάτες.

Επειδή οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης προέρχονταν από διάφορες πόλεις, περιοχές και χώρες οργανώθηκαν γύρω από τριάντα ξεχωριστές συναγωγές που πήραν τα ονόματά τους από τις χώρες ή τις πόλεις καταγωγής τους, π.χ. Καστίλη, Λισσαβόνα, Προβηγκία (Βλ. λήμμα: 1560 Προβηγκία), Σικελία, κλπ. Το γεγονός ότι προέρχονταν από διαφορετικές πόλεις και χώρες αποτελούσε συγκριτικό πλεονέκτημα στις εμπορικές τους συναλλαγές. Οι έμποροι ή απ' ευθείας οι παραγωγοί είχαν σχέσεις με τους πελάτες τους στη Δύση μέσω των οικογενειακών επαφών με συγγενείς ή φίλους από τις χώρες καταγωγής τους που στο μεταξύ είχαν εγκατασταθεί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Κάθε συναγωγή είχε και το δικό της ιεροδιδασκαλείο, όπου τα παιδιά μάθαιναν σχεδόν αποκλειστικά τη θρησκευτική λειτουργία εκτός από τα πολύ προικισμένα που σπούδαζαν Τανάχ*, Μισνά* και Ταλμουδ* και από αυτούς προερχόταν η επόμενη γενιά των Ραβίνων και των δικαστών. Στα μέσα όμως του 16^{ου} αιώνα ιδρύθηκε η κεντρική σχολή όλων των συναγωγών-κοινοτήτων της Θεσσαλονίκης που ονομαζόταν Ταλμουδ Τορά, στο οποίο συγκεντρώθηκαν οι μορφωμένοι της εποχής και σιγά-σιγά συμπεριέλαβε και διοικητικές υπηρεσίες κυρίως κοινωνικού χαρακτήρα. Η Θεσσαλονίκη απέκτησε σε μικρό χρονικό διάστημα τη φήμη του παγκόσμιου κέντρου εκμάθησης εβραϊκών σπουδών, τόσο που μόλις το 1726 ο Ρώσος μοναχός Barsky χαρακτηρίζει το Ταλμουδ Τορά ως “πανεπιστήμιο”. (Βλ. λήμμα: 1726 Barsky).

Από τις αρχές του 16^{ου} μέχρι και τα μέσα του 17^{ου} αιώνα η οικονομία της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης συνεχίζει να αναπτύσσεται. Ο τομέας που οι Εβραίοι ήταν ασυναγώνιστοι αποτελούσε η υφαντική και η βαφική, κατασκευάζοντας κάθε λογής υφάσματα, τσόχες, τάπητες και μεταξωτά. Από το 1507 (Βλ. λήμμα: 1507 Sanuto) μέχρι το τέλος του αιώνα όλοι σχεδόν οι περιηγητές και επισκέπτες αναφέρονται στο θέμα αυτό. Το εμπόριο ανθούσε (Βλ. λήμμα: [1577-1578] Βενετσιάνικες αναφορές). Πλοία από τη Φλάνδρα, τη Γαλλία και την Τοσκάνη έστελναν τα προϊόντα τους στη Θεσσαλονίκη και από εκεί Εβραίοι έμποροι τα μετέφεραν στα Βαλκάνια και την ανατολική Μεσόγειο.

Η άναρχη δόμηση εξαιτίας της ανάγκης για γρήγορη εγκατάσταση δεκάδων χιλιάδων προσφύγων εννόησε τη γρήγορη εξάπλωση επιδημιών αλλά και πυρκαγιών. Τον Μάιο του 1545 εμφανίστηκε η πανώλη με την επιδημία να εξαπλώνεται στην πυκνοκατοικημένη εβραϊκή συνοικία. Σε έξι εβδομάδες χάθηκαν περισσότεροι από 7.000 Εβραίοι. Στα μέσα Ιουλίου ξέσπασε τεράστια πυρκαγιά. Σε έξι ώρες πάνω από 5.000 σπίτια και 18 συναγωγές χάθηκαν μαζί με δύο φημισμένες βιβλιοθήκες ενώ οι άστεγοι ήταν χιλιάδες. (Βλ. λήμμα: 1545 Al Constantini, 1548 Yosef ben Lev). Προς τα τέλη του 17^{ου} αιώνα αρχίζει η γενική παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ένα από τα χαρακτηριστικά της συνιστούσε και η άναρχη εξέλιξη του σώματος των γενιτσάρων εις βάρος του τοπικού πληθυσμού. (Βλ. λήμμα: 1729 έως 1797 Αναφορές προξενείου Βενετίας). Η γενική αυτή παρακμή χειροτερεύει την οικονομική κατάσταση της εβραϊκής κοινότητας. Η υλική ένδεια συνήθως επιφέρει και την ενασχόληση των Εβραίων με τον μυστικισμό. (Βλ. λήμμα: [1689 - 1700] Rycaut). Η Θεσσαλονίκη θεωρείται πια το δεύτερο σημαντικότερο κέντρο μελέτης της Καμπαλά στον κόσμο. Έτσι, ο ψευτομεσσίας Σαμπετάι Τσβι (Βλ. λήμμα: 1679 Sieur de la Croix) βρήκε πρόσφορο έδαφος για τα κηρύγματά του και παρ’ όλο που εκδιώχθηκε από τη ραβινική διοίκηση της πόλης, το μήνυμά του είχε τέτοια απήχηση ώστε αρκετά χρόνια μετά τον θάνατό του δημιουργείται η αίρεση των Ντονμέδων* (Βλ. λήμμα: (1684-1738) Jean Baptiste Souciet), η οποία έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στην ιστορία της πόλης μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλοι οι επισκέπτες στη Θεσσαλονίκη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και έπειτα αναφέρονται στη συγκεκριμένη αίρεση.

Το 1680 οι τριάντα συναγωγές συγχωνεύονται διοικητικά με μία ηγεσία που την αποτελούσε μία τριαρχία Ραβίνων και επτά προύχοντες. Η ηγεσία αυτή εκπροσωπούσε πια όλη την κοινότητα κυρίως απέναντι στις αρχές για οικονομικές συνήθως συναλλαγές. Το ραβινικό συμβούλιο όμως επηρεάζει σημαντικά την καθημερινή κοινωνική ζωή αλλά και την οικονομική κατάσταση των μελών της κοινότητας.

Διάταγμα της Γρανάδας⁴³

«**Ο** βασιλείς Φερδινάνδος και Ισαβέλλα –με τη χάρη του Θεού βασιλείς της Καστίλλης, της Λεόν, της Αραγκόν και άλλων κήσεων του Στέμματος– προς τον πρίγκιπα Χουάν, τους δούκες, τους μαρκησίους, τους κόμητες, τις μοναστικές τάξεις και τους ηγουμένους τους, τους άρχοντες των κάστρων, τους ιππότες και προς όλους τους Εβραίους, άνδρες και γυναίκες κάθε ηλικίας και προς οποιονδήποτε άλλον αφορά αυτή η επιστολή, υγεία και ευλογία σε σας.

Είναι ευρέως γνωστό πως στην επικράτειά μας υπάρχουν ορισμένοι κακοί χριστιανοί που ασπάστηκαν τον ιουδαϊσμό και αποστάτησαν από την Καθολική Αγία Πίστη και η αιτία γι' αυτό στάθηκαν κυρίως οι επαφές μεταξύ των Εβραίων και Χριστιανών. Ως εκ τούτου, το έτος 1480 διατάξαμε όλοι οι Εβραίοι να απομονωθούν από τις πόλεις και τις επαρχίες των κήσεών μας και να καθοριστούν γι' αυτούς ιδιαίτεροι τομείς, ελπίζοντας ότι με αυτόν τον διαχωρισμό η ισχύουσα κατάσταση θα αλλάξει. Διατάξαμε επίσης να εγκατασταθεί η [Ιερά] Εξέταση σ' αυτές τις κτήσεις. Στα δώδεκα χρόνια που λειτούργησε η [Ιερά] Εξέταση βρήκε πολλούς ενόχους. Επιπλέον η [Ιερά] Εξέταση και διάφοροι άλλοι μας ενημερώνουν ότι οι σχέσεις με τους Εβραίους συνεχίζουν να επιφέρουν μεγάλη ζημία στους χριστιανούς και με τη σειρά τους αυτοί οι Εβραίοι προσπαθούν με κάθε τρόπο να υπονομεύσουν την Καθολική Αγία Πίστη και να απομακρύνουν ευσεβείς χριστιανούς από την πίστη τους.

Αυτοί οι Εβραίοι δίδαξαν στους συγκεκριμένους χριστιανούς τις τελετές και την τήρηση των νόμων τους, έκαναν περιτομή στα παιδιά τους, τους έδωσαν βιβλία για τις προσευχές τους, δήλωσαν τις μέρες νηστείας, τους μάζεψαν για να τους διδάξουν την ιστορία των νόμων τους, τους πληροφόρησαν σχετικά με τον χρόνο εορτασμού του Πάσχα και πώς να το τηρήσουν, τους έδωσαν το ψωμί χωρίς μαγιά και τα κρέατα προετοιμασμένα με τον τελετουργικό τρόπο, τους παρείχαν οδηγίες από ποιες τροφές πρέπει να απέχουν και σχετικά με άλλα θέματα που απαιτούν την τήρηση των νόμων του Μωυσή, κάνοντάς τους έτσι να θεωρήσουν ότι δεν υπάρχει άλλη πίστη ή αλήθεια εκτός από αυτή. Έτσι γίνεται φανερό βάσει της ομολογίας αυτών των Εβραίων και όσων εκμαύλισαν, ότι προκλήθηκε πολύ μεγάλη ζημία και βλάβη στην Καθολική Αγία Πίστη. Και επειδή εμείς κατανοήσαμε ότι η πραγματική αποκατάσταση αυτής της ζημιάς έγκειται στη διακοπή κάθε επικοινωνίας μεταξύ των προαναφερόμενων Εβραίων και των Χριστιανών και στην αποπομπή τους από ολόκληρη την επικράτειά μας καθώς και τις δυσκολίες που υπάρχουν, περιοριστήκαμε να διατάξουμε τους προαναφερόμενους Εβραίους όλων των πόλεων, των χωριών και των περιοχών της Ανδαλουσίας, όπου φαίνεται ότι είχαν επιφέρει τη μεγαλύτερη ζημία, να υπακούσουν [να διακόψουν δηλαδή κάθε επικοινωνία με χριστιανούς]. Πιστέψαμε ότι το μέτρο θα ήταν επαρκές ώστε αυτοί και από άλλες πόλεις, χωριά και περιοχές στο Βασίλειό μας και στις κτήσεις μας να σταματήσουν να διαπράττουν τα προαναφερόμενα. [...]

Πληροφορηθήκαμε όμως ότι τίποτε από αυτά αλλά ούτε και οι δικαστικές αποφάσεις που επιβλήθηκαν σε μερικούς από τους Εβραίους που είχαν βρεθεί πολύ ένοχοι στα προαναφερόμενα εγκλήματα και αμαρτίες κατά της Καθολικής Αγίας Πίστες δεν ήταν αρκετά για να αποτραπεί και να διορθωθεί ο διασυρμός και η προσβολή της χριστιανικής πίστης. Φαίνεται πως κάθε μέρα αυτοί οι Εβραίοι αυξάνονται, συνεχίζοντας την κακία τους και την αντικειμενική ζημία εκεί όπου κατοικούν και συναθροίζονται. Επειδή δεν υπάρχει πια χώρος για να προσβάλλουν περαιτέρω την αγία μας πίστη αυτοί που τους προστάτηψε μέχρι σήμερα ο Θεός κι αυτοί που επηρεάστηκαν, είναι καθήκον της Αγίας Μητέρας Εκκλησίας να διορθώσει και να φέρει την

⁴³ Το διάταγμα αυτό είναι γνωστό και ως Διάταγμα της Αλάμπρα (Alhambra), που ήταν το όνομα του συμπλέγματος του παλατιού του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας στη Γρανάδα της Ανδαλουσίας.

προτεραία κατάσταση. Εξαιτίας του εύθραυστου χαρακτήρα του ανθρώπινου όντος, είναι πιθανό να συμβεί να υποκύψουμε στη διαβολική τάση που συνεχώς μας αντιμάχεται, αν δεν απαλείψουμε την κύρια αιτία. Δηλαδή οι αποκαλούμενοι Εβραίοι, αν δεν εκχριστιανισθούν, θα πρέπει να εξοριστούν από το Βασίλειο.

Διότι όταν ορισμένα μέλη συγκεκριμένης ομάδας διαπράττουν ένα σοβαρό και απεχθές έγκλημα, τότε είναι λογικό αυτή η ομάδα να διαλυθεί ή να αφανιστεί, να τιμωρηθούν και οι ανήλικοι για τους ενήλικους κι εκείνοι που παρασύρουν τους καλούς και τίμιους που ζουν στις πόλεις και τα χωριά θα πρέπει να εξοριστούν από τον κόσμο, που ακόμη και για ασήμαντες αιτίες θα προκαλούσαν ζημιά στη Δημοκρατία, πόσο μάλλον για μεγαλύτερης σημασίας εγκλήματα που είναι τόσο επικίνδυνα και μεταδοτικά. [...]

Συνεπώς, με τη γνώμη και τη συμβουλή διαπρεπών ανδρών και ιπποτών του Βασιλείου μας και άλλων ευσυνείδητων ατόμων και ανθρώπων της γνώσης, μελών του ανώτατου συμβουλίου μας, και ύστερα από μακρά διαβούλευση συμφωνήσαμε να διατάξουμε πως όλοι οι Εβραίοι και οι Εβραίες πρέπει να εγκαταλείψουν την επικράτειά μας και να μην τους επιτραπεί ποτέ να επιστρέψουν.

Διατάσσουμε ακόμη με αυτό το διάταγμα ότι οι Εβραίοι και οι Εβραίες κάθε ηλικίας, που διαμένουν στις κτήσεις μας ή στα εδάφη μας, πρέπει να φύγουν με τους γιους και τις θυγατέρες τους, τους υπηρέτες και τους συγγενείς τους, μεγάλους ή μικρούς όλων των ηλικιών, στο τέλος Ιουλίου αυτού του χρόνου και να μην τολμήσουν να επιστρέψουν στα εδάφη μας. Μην τυχόν και κάνουν ένα βήμα για να παραβιάσουν [αυτή τη διαταγή]: Αν υπάρχει Εβραίος που δεν αποδέχεται αυτό το διάταγμα και βρεθεί στις κτήσεις μας ή επιστρέψει, θα καταδικαστεί σε θάνατο και θα κατασχεθεί όλη του η περιουσία.

Διατάσσουμε επίσης ότι όποιο άτομο στο Βασίλειό μας –χωρίς να υπολογίζεται η κοινωνική του θέση, συμπεριλαμβανομένων και των ευγενών– κρύβει ή φυλάσσει ή προστατεύει έναν Εβραίο ή μία Εβραία, μυστικά ή δημόσια, στα σπίτια τους ή οπουδήποτε αλλού στο Βασίλειό μας από το τέλος Ιουλίου και μετά διακινδυνεύει ως τιμωρία να χάσει όλη του την περιουσία, τα κάστρα του καθώς και τα κληρονομικά του δικαιώματα.

Έτσι, για να μπορέσουν οι Εβραίοι να μετακομίσουν το σπιτικό τους και όλα τα υπάρχοντά τους στον προβλεπόμενο χρόνο, εμείς παρέχουμε τη δική μας υπόσχεση προστασίας και ασφάλειας ώστε μέχρι τα τέλη Ιουλίου να μπορέσουν να πουλήσουν και να ανταλλάξουν τις ιδιοκτησίες τους και τα έπιπλά τους και οποιοδήποτε άλλο είδος και να τα διαθέσουν ελεύθερα με δικά τους κριτήρια. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα κανένας δεν πρέπει να τους κάνει κακό, να τους τραυματίσει ή να αδικήσουν εκείνα τα άτομα ή την περιουσία τους. Κάτι τέτοιο θα ήταν αδικαιολόγητο και αυτοί που το αιτηθούν θα τιμωρηθούν ως παραβάτες της βασιλικής μας ασφάλειας.

Χορηγούμε άδεια στους προαναφερόμενους Εβραίους και Εβραίες να πάρουν μαζί τους έξω από τα εδάφη μας τα υπάρχοντα και την περιουσία τους από τη στεριά ή τη θάλασσα εκτός από χρυσό ή ασήμι ή νομίσματα ή άλλο απαγορευμένο είδος που καθορίζεται από τους νόμους του Βασιλείου. [...]

Επομένως, διατάσσουμε όλους τους συμβούλους, τους δικαστές, τους ιππότες, τους φρουρούς, τους αξιωματούχους, όλους τους καλούς ανθρώπους του Μπούργκος και άλλων πόλεων και χωριών του Βασιλείου μας και των κτησεών μας και όλους τους υπηκόους μας να σεβαστούν και να υπακούσουν αυτήν την επιστολή και ό,τι περιέχεται σε αυτήν και να προσφέρουν όλη την απαραίτητη στήριξη και βοήθεια για την εφαρμογή της, [αλλιώς] θα υπόκεινται σε τιμωρία από τη βασιλική μας Χάρη και σε κατάσχεση όλης της περιουσίας τους προς όφελος του βασιλικού μας οίκου. Για να καταστεί αυτό γνωστό σε όλους και κανένας να μην προσποιείται άγνοια, διατάσσουμε να ανακοινωθεί το διάταγμα σε όλες τις πλατείες και σε όλα τα σημεία συγκεντρώσεων, σε όλες τις συνοικίες και στις κυριότερες πόλεις και χωριά της επισκοπής και να το πράξει ο κήρυκας παρουσία του δημόσιου γραφέα και κανένας να μην κάνει το αντίθετο απ' ότι έχει καθορισθεί, επί τιμωρία της βασιλικής Χάρης μας και την ακύρωση των προνομίων και κατάσχεση της περιουσίας όσων θα ενεργήσουν αντίθετα.

Διατάσσουμε να έρθουν οι αποδείξεις στο δικαστήριο με υπογεγραμμένη μαρτυρία που να προσδιορίζει τον τρόπο που εκτελέστηκε μέχρι το τέλος αυτή η διαταγή. [...]

Δόθηκε στην πόλη της Γρανάδα την τριακοστή πρώτη Μαρτίου του έτους του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού 1492.

Υπογράφω εγώ ο Βασιλιάς, εγώ η Βασίλισσα. Ο Χουάν ντε Κολόμα, γραμματέας του Βασιλιά και της Βασίλισσας, είναι αυτός που το συνέγραψε κατά διαταγή της αυτού Μεγαλειότητάς τους».

[1507-1532] Ημερολόγια του Marino Sanuto

Ο Marino Sanuto ο νεότερος (1466-1536) ήταν ιστορικός που ανήκε σε μία από τις αρχαιότερες και διαπρεπέστερες βενετσιάνικες οικογένειες. Διετέλεσε για πολλά χρόνια νομοθέτης. Επιπλέον, με ειδικό διάταγμα του είχε επιτραπεί να λαμβάνει γνώση των μουσικών εγγράφων, από οπουδήποτε κι αν προέρχονταν. Έχοντας στη διάθεσή του αυτό το πλούσιο υλικό, το κατέγραφε καθημερινά για δικό του λογαριασμό σε ειδικούς κώδικες. Τα *Diarii* [Ημερολόγια] φυλάσσονται σε άριστη κατάσταση στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας, εκτείνονται σε 59 τόμους και καλύπτουν τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 1496 έως τα τέλη του 1533. Τα ακόλουθα αποσπάσματα προέρχονται από αναφορές που έφθαναν στη Βενετία από την Κωνσταντινούπολη. (Πηγές: *I Diarii di Marino Sanuto* [Τα ημερολόγια του Marino Sanuto], τόμ. 35, Venezia 1900 και Κωνσταντίνος Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 7, Θεσσαλονίκη 1947).

1507, Μάρτιος (*Diarii* - 7ος τόμος, κεφάλαιο 19, σελ. 27-28)

«Για τις μεγάλες ποσότητες υφασμάτων που παράγονται στη Θεσσαλονίκη. Στη Θεσσαλονίκη υπάρχουν 10.000 σπίτια [οικογένειες] Εβραίων, απ' ό,τι μου είπαν όταν πέρασα από εκεί, οι οποίοι ασχολούνται με την τέχνη του μαλλιού και παράγουν ένα είδος υφασμάτων. Παράγουν επίσης πυρομαχικά και στιδίοτε άλλο μπορούν να παράγουν οι άνθρωποι. Πιστεύω ότι έτσι μπορούν να ελπίζουν ότι αυτή η ομάδα ανθρώπων θα κατορθώσει να βελτιώσει ορισμένα εμπορεύματα κι έτσι να φάνε όλο τον Μοριά⁴⁴».

1510, Ιούνιος (*Μέρτζιος*, σελ. 114)

«Εις τας 12 Μαΐου εξερράγη μεγάλη πυρκαϊά εις Θεσσαλονίκην από το μέρος της θαλάσσης. Εκάησαν περίπου 1.800 σπίτια της εβραϊκής συνοικίας, ως και μεγίστη ποσότης πραγμάτων και ιδία εριούχων».

1532, Νοέμβριος (*Μέρτζιος*, σελ. 123)

«Εν τω Collegio⁴⁵ τη 17^η Νοεμβρίου ανεγνώσθη έκθεσις, αναφέρουσα ότι ο Andrea Doria⁴⁶, αφού κατέλαβε την Κορώνη, απέπλευσε με τον στόλον του διά την Μεθώνην, της οποίας εξήτησε την παράδοσιν, αλλ' έλαβεν αρνητικήν απάντησιν και ανεχώρησε κατόπιν διά τον κόλπον των Πατρών, όπου έφθασε μετά τινάς ώρας και εληλάτησε παν το υπάρχον εντός και εκτός της χώρας. Τα άτομα, που ηυρίσκοντο εντός του φρουρίου δεν τα έθιξε, μόνον συνέλαβε τους Εβραίους και εδήμευσε τας περιουσίας των. Κατόπιν απολύσας τους άλλους, εκράτησε μόνον 15, τους πλουσιότερους, έως ότου οι άλλοι φέρουν εκ Θεσσαλονίκης τα χρήματα διά την εξαγοράν των δεκαπέντε τούτων, οι οποίοι εν τω μεταξύ παρέμενον αιχμάλωτοι. Αφού δ' εξησφάλισε την κατοχήν του φρουρίου, ο Doria απέπλευσε διά την Ναύπακτον».

⁴⁴ Μάλλον εννοεί όλη την ηπειρωτική Ελλάδα. Το χρονικό του Μορέως του 14^{ου} αιώνα αφορά ολόκληρη την ηπειρωτική Ελλάδα και όχι μόνο την Πελοπόννησο.

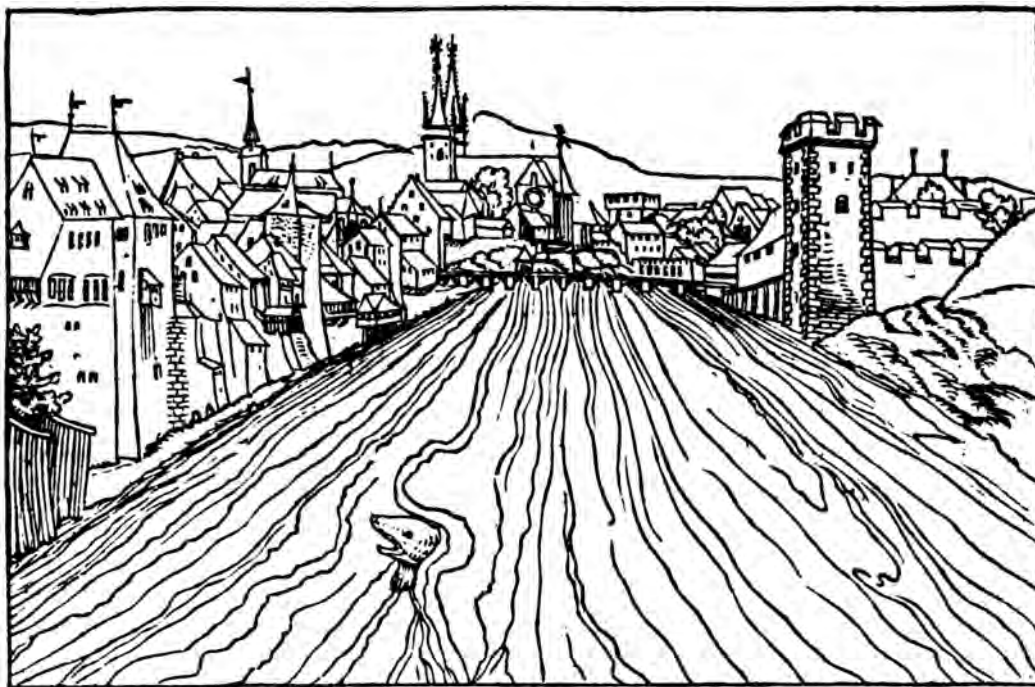
⁴⁵ Συμβουλευτικό σώμα της γερουσίας της Βενετίας.

⁴⁶ Ο Andrea Doria (Γένοβα 1466-1560) υπήρξε ναύαρχος και πολιτικός, απόγονος φημισμένης οικογένειας της Γένοβας. Ως απόλυτος άρχοντας της Γένοβας, αποδυνάμωσε τις φατρίες οργανώνοντας ένα ολιγαρχικό σύστημα διακυβέρνησης που ήταν προνόμιο λίγων αριστοκρατικών οικογενειών. Ο Doria αφοσιώθηκε στο κληύγι των πειρατών της Μεσογείου ενώ το 1535 απελευθέρωσε τα ελληνικά εδάφη της Κορώνης και της Πάτρας.

1533 Ανώνυμο βενετσιάνικο έγγραφο

Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Μέρτζιο *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 7, Θεσσαλονίκη 1947, στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας φυλάσσεται ένα οκτασέλιδο φυλλάδιο, που τυπώθηκε στη Βενετία το 1553 με τίτλο *Advisi da uno Christiano de Constantinopoli de tutti li modi et remedi particolarmente per poter offender et destrugger el potentissimo Turco* [Οδηγίες ενός Χριστιανού από την Κωνσταντινούπολη περί όλων των τρόπων και ειδικών μεθόδων προς επίθεση και καταστροφή του ισχυρότατου Τούρκου], όπου αναφέρονται τα ακόλουθα για τη Θεσσαλονίκη (σελ. 178):

«Τέλος η Θεσσαλονίκη, ήτις είναι μητρόπολις της Μακεδονίας, πολύ μεγάλη πόλις και πολύ κατοικημένη από πολύν χριστιανικόν λαόν, καίτοι υπάρχουν και Τούρκοι, ως και πολλοί Ιουδαίοι, εκδιωχθέντες εκ της Ισπανίας [...] και θα ηδύναντο να αποπειραθούν και εκεί να ιδούν μήπως επιτύχη η απόβασις, εκτός αν εγκρίνουν να αποβιβασθούν πέριξ της Θεσσαλονίκης ή ακόμη μακρύτερα, έστω και εις Crysorolo, η οποία ήτο πόλις εις τον κόλπον, εις το όρος, το καλούμενον ήδη la Cavalla, καταστραφείσα κάποτε, και όπου υπάρχει έν στενόν πέρασμα, ίνα πηγαίνη κανείς από την Ελλάδα εις την Κωνσταντινούπολιν».

Φανταστική ξυλογραφία της Θεσσαλονίκης από το βιβλίο του Nicolas Gerbelius (κλασικιστή, ιστορικού και καθηγητή νομικών στη Βιέννη και στο Στρασβούργο), *Nicolai Gerbelij in descriptionem Graeciae Sophiani, Praefatio ...*, Basel 1545.

1545 Samuel Usque

Ο Samuel Usque (1492-;) ήταν Πορτογάλος ποιητής και ιστορικός, συγγενής του τυπογράφου Abraham Usque. Υπέστη τους διωγμούς κατά των Εβραίων την περίοδο της Αναγέννησης και εξορίστηκε στη Ferrara, όπου το 1583 εξέδωσε το έργο *Consolacao as Tribulacoës de Israel* [*Παρηγοριά για τις ταλαιπωρίες του Ισραήλ*]. Από εκεί μετέβη αργότερα στο Safed⁴⁷. Δεν είναι γνωστές άλλες λεπτομέρειες από τη ζωή του, παρά μόνο ότι επρόκειτο για άτομο βαθιά καλλιεργημένο και μία από τις πιο ενδιαφέρουσες φυσιογνωμίες μεταξύ των Εβραίων συγγραφέων στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Σε αυτόν αποδίδεται ο χαρακτηρισμός της Θεσσαλονίκης -και μάλιστα στα εβραϊκά- ως *Ir vaEm beIsrael* (= Πόλη και Μητέρα του Ισραήλ). Ο χαρακτηρισμός αυτός απαντάται σε όλα σχεδόν τα κείμενα του χρυσού αιώνα της εβραϊκής κοινότητας, σε ραβινικά κείμενα του 17^{ου} αιώνα και μετέπειτα ενώ παρέμεινε σε χρήση έως σήμερα. Το παρακάτω κείμενο προέρχεται από τη μετάφραση του Martin A. Cohen *Consolation for the Tribulation of Israel*, Varda Books, Skokie-Illinois (σελ. 211-213), σε αντιπαράβολή με το πρωτότυπο πορτογαλικό κείμενο *Consolacao as Tribulacoës de Israel*, Coimbra 1906.

«ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 5305 (= 1545)

Υπάρχει μία πόλη στο βασίλειο της Τουρκίας, μία πόλη που παλιά ήταν ελληνική. Στις μέρες μας είναι μια αληθινή μητέρα του εβραϊσμού διότι τα θεμέλιά της είναι βαθιά ριζωμένα στο Νόμο [*Τορά*]. Είναι γεμάτη με τα καλύτερα φυτά και οπωροφόρα δέντρα που υπάρχουν σήμερα σ' όλο τον κόσμο. Τούτη η βλάστηση είναι άγια γιατί ποτιζείται από ένα χείμαρρο έργων ευσπλαχνίας. Τα τείχη της είναι άγια έργα, ανώτερης και μεγάλης αξίας.

Τα περισσότερα από τα παιδιά μου που διώχθηκαν και ξεριζώθηκαν από την Ευρώπη και άλλα πολλά μέρη του κόσμου, βρήκαν καταφύγιο σ' αυτήν την πόλη κι αυτή τα αγκαλιάζει και τα δέχεται με την ίδια αγάπη και καλή θέληση, σαν να ήταν η Ιερουσαλήμ, αυτή η παλιά και πάντα άγια μητέρα μας.

Αν και αυτή η ωραία και μεγάλη κοινότητα του λαού του Ισραήλ ζει εδώ σε τόσο ευνοϊκές συνθήκες, η ουράνια οργή σε μορφή φωτιάς έπεσε πάνω της πολλές φορές και της προξένησε σοβαρές ζημιές. Ειδικά την τελευταία φορά η φωτιά κατέκαψε εκατό Εβραίους και κατέστρεψε σημαντικό αριθμό περιουσιών. Ισοπέδωσε ψηλά σπίτια, κατέστρεψε και ρήμαξε σχεδόν όλα τα κτίρια των ιερών συναγωγών και αποτέφρωσε πολλά παλιά και πολύτιμα ιερά βιβλία. Αυτή η θεομηνία ήταν τόσο φοβερή, που έφερε τους κατοίκους της πόλης και αυτούς που εξαρτώνται απ' αυτή στα όρια της καταστροφής. Πολλοί πλούσιοι φτώχυναν και οι φτωχοί εξαθλιώθηκαν.

Ανεξηρεύνητες οι βουλές σου, Κύριε, αφού βασάνισες τόσο σκληρά αυτούς τους ανθρώπους που φαίνεται πως προσπαθούσαν με τόση ζέση να ακολουθήσουν τον δρόμο σου και να υπακούσουν τις ιερές σου εντολές. Αλλά όταν αναλογιζόμαστε την απέραντη καλοσύνη σου και πόσο δίκαιος είσαι στις πράξεις σου, πρέπει να πιστέψουμε ότι τους τιμώρησες για κάποια αμαρτία. Ίσως να ήταν η αμαρτία ορισμένων μοχθηρών ανθρώπων και η τιμωρία επιβλήθηκε σε όλη την κοινότητα γιατί οι καλοί αμέλησαν να τους τιμωρήσουν. (Αυτή θα ήταν μία εύλογη εξήγηση για το τι συνέβη στη Θεσσαλονίκη). Επειδή η πόλη αυτή είναι η κεφαλή του εβραϊσμού –όλες οι άλλες χώρες είναι τα μέλη της– είναι κατανοητό γιατί έπεσε πάνω της ο πόνος, που ήταν η απόρροια των πράξεων Εβραίων σε όλες τις χώρες. Έτσι πραγματοποιήθηκε η προφητεία του Ησαΐα: “Ο Κύριος των δυνάμεων θα φέρει φτώχεια στους πλούσιους και κάτω από την αλαζονεία τους θα ανάψει φωτιά που θα απλωθεί σαν πυρκαγιά” (*Ησαΐας 10:16*)».

⁴⁷ Η Τσφατ, στα εβραϊκά, είναι πόλη στη Γαλιλαία του Ισραήλ. Στη διάρκεια των αιώνων είχε πάντοτε μία εβραϊκή κοινότητα και αποτελούσε σπουδαίο κέντρο μελέτης της Τορά αλλά και της Καμιπά.

1545 Al Constantini

Το 1545 εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη μεγάλη πυρκαγιά που αποτέφρωσε 5.000 σπίτια, δεκαοκτώ συναγωγές και πολλές εβραϊκές βιβλιοθήκες και σχολεία. Εκείνη τη χρονιά χτύπησε και η πανούκλα. Περισσότεροι από 7.000 Εβραίοι έχασαν τη ζωή τους και οι υπόλοιποι κάτοικοι κατέφυγαν στα γύρω χωριά. (Πηγή: Βασίλης Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία*, χ.χ.). Η επιστολή που ακολουθεί, αναφέρεται στη συγκεκριμένη πυρκαγιά και γράφτηκε από τον Ovadia Al Constantini, ένα νεαρό Ιταλό που μετανάστευσε στη Θεσσαλονίκη όπου πέτυχε στις επιχειρηματικές του δραστηριότητες, διακρίθηκε και ασχολήθηκε με τη μελέτη εβραϊκών κειμένων. Με την πυρκαγιά του 1545 όμως τα έχασε όλα και επέστρεψε στην Ιταλία. Μετά από καιρό ξαναβρέθηκε στη Θεσσαλονίκη προκειμένου να ζητήσει βοήθεια για τους Εβραίους της Ιταλίας. Την επιστολή αυτή την έστειλε σε συγγενείς του στην Ιταλία αφότου ο ίδιος είχε φύγει από τη Θεσσαλονίκη, όπως αναφέρεται στο τέλος της. Η επιστολή, γραμμένη στα εβραϊκά, δημοσιεύθηκε από τον David Kaufmann, *Lettre de Salonique, L'incendie de Salonique du 4 Ab 1545* [Επιστολή από Θεσσαλονίκη, Η πυρκαγιά στη Θεσσαλονίκη στις 4 Ab 1545], *Revue des études Juives*, τόμ. 21, Paris 1890 (σελ. 293-297).

«[...] Στη γη της Θεσσαλονίκης, εκεί έφερε ο Θεός την ευλογία στο σπιτικό μου και εκεί ήμουν ήρεμος και ανέμελος στο σπίτι μου, ήσυχος και αφοσιωμένος στη μελέτη μου. Η οικία μου ήταν ανοιχτή για όλους και κανένας δεν ήταν κουρασμένος ούτε σκόνταφε σ' αυτή⁴⁸. Το σπίτι μου ήταν τόπος συνάθροισης σοφών, σπίτι γεμάτο βιβλία, [όπου] και ξεχνούσα όλο μου τον μόχθο. Με τις πολλές μου αμαρτίες [όμως] απογυμνώθηκα από το βίός μου. Η οργή του Θεού έπεσε πάνω μου. Με θεώρησε εχθρό του και με καταδίκασε να περιπλανιέμαι άσκοπα στη γη του Νωδ⁴⁹. Έτσι στις 21 Σιβάν του έτους 5305 (= 11 Ιουνίου 1545) ο Θεός εξοργίστηκε με τον λαό Του, σήκωσε το χέρι Του και τον χτύπησε⁵⁰, τέντωσε σαν εχθρός το τόξο Του στο δεξί Του και σαν εχθρός χτύπησε⁵¹ πολύ βαριά. Και φύγαμε στα χωριά μέχρι να περάσει η οργή Του και παρ' όλα αυτά δεν έπαψε ο θυμός Του για τον [λαό του] Ισραήλ και δεν τράβηξε το χέρι Του από την καταστροφή⁵². Κι ήλθε η μέρα κι έστειλε εκπρόσωπο στους λαούς⁵³ και ακούσαμε μία φήμη που μας ανακάτεψε τα σωθικά κι ο ένας στον άλλο λέει πως πυρ Θεού έπεσε από τον ουρανό. Και έκαψε όλες τις εβραϊκές κοινότητες της Θεσσαλονίκης. Από ψηλά στέλνει φωτιά σε ό,τι αγατούν και φλόγα μεγάλη έκαψε μέσα στο [λαό του] Ισραήλ και τα έκαψε όλα γύρω. Κι ο λαός αναφώνησε και έκλαιγε. Έριξαν σάχη στα μαλλιά τους και πένθησαν γιατί ο Θεός έστειλε μέρα ταραχής, αμηχανίας⁵⁴. Μέρα στενοχώριας, επίπληξης και περιφρόνησης⁵⁵ είναι η μέρα αυτή. Μέρα κλάματος και πένθους, μη ξυρίσματος και οι πενθούντες τυλίγονται σε σάκους⁵⁶. Παραμονή Δευτέρας 4 του μήνα Αβ (= 23 Ιουλίου 1545) ήταν η απαρχή όλων των κακών. Τη νύχτα εκείνη μαυρίλα την κυρίευσε. Να μη χαρεί μαζί με τις μέρες του έτους. Να μην έλθει σ' αυτήν κραυγή χαράς. Να την αναθεματίσουν αυτοί που καταριούνται τη μέρα. Και να μη δει τις ακτίνες της αυγής. Σκοτάδι και βαθιά σκιά να την πάρουν πίσω. Στους μήνες να μην μπει⁵⁷. Δυστυχώς πάνω από τριάντα συναγωγές και οίκοι μελέτης και πάνω από 5.000 εβραϊκά σπίτια κάηκαν. Και πάνω από διακόσιες εβραϊκές ψυχές υπέστησαν όλων των ειδών τους θανάτους. Γιατί σε άλλους από αυτούς έπεσε το σπίτι πάνω τους, οπότε τους καταπλάκωσαν οι πέτρες. Πολλοί κάηκαν και άλλοι σκοτώθηκαν από το σπαθί εκείνων που έπαιρναν λάφυρα και λεηλατούσαν⁵⁸ και άλλοι πνίγηκαν από τον καπνό. Το χέρι Του απλώθηκε εναντίον όλων των επιθυμητών της πραγμάτων⁵⁹. Κι εγώ με τις πολλές μου αμαρτίες πρόσθεσα στην είδηση ότι η μεγάλη φωτιά μου κατάφαγε την ψυχή μέχρι και τη σάρκα. Έπεσε η κορώνα απ' το κεφάλι μου μέσα στη μεγάλη φωτιά, κορώνα μεταξύ των γυναικών η κυρία Εμέτ⁶⁰, αιωνία της η μνήμη. Αλίμονο στα μάτια που είδαν αυτά και στα αυτιά που τα άκουσαν. [...]».

⁴⁸ Ησαΐας 5:27.

⁴⁹ Γένεσις 4:14.16.

⁵⁰ Ησαΐας 5:25.

⁵¹ Θρήνοι 2:4.

⁵² Θρήνοι 2:8.

⁵³ Οβδιού 1:1.

⁵⁴ Ησαΐας 22:5.

⁵⁵ Ησαΐας 37:3.

⁵⁶ Ησαΐας 22:12.

⁵⁷ Ιώβ 3:5, 6, 7, 8, 9.

⁵⁸ Γεζεκιήλ 38:12.

⁵⁹ Θρήνοι 1:10.

⁶⁰ Μάλλον το όνομα της συζύγου του.